

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANILI BİREYLER VE EBEVEYNLERİNİN COVID 19 SÜRECİNDE YAŞADIKLARI GÜÇLÜKLER

DIFFICULTIES EXPERIENCED BY INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER AND THEIR PARENTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Eda GÖKLER¹, Ayşe Tuba CEYHUN²

ÖZ: Dünya ve ülkemizi etkileyen Covid-19 salgın sürecinde Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadıkları güçlükleri belirlemeyi amaçlayan bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'nin çeşitli illerinden katılan OSB tanılı çocuğa sahip olan 10 ebeveyn oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler ebeveynler ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığı ile toplanmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilere içerik analizi yapılarak ana tema ve alt temalar oluşturulup bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynler Covid-19 salgın sürecinde çocuklarının uzaktan eğitimden yeterince yararlanamadıklarını ve bu yüzden çocuklarının gelişiminde gerileme gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda araştırmada Covid-19 salgına bağlı sosyal izolasyon sürecinin OSB'li çocuklarında davranış problemleri, uyku ve beslenme sorunlarına neden olduğunu belirtilmiştir. Araştırma kapsamında OSB'li çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadıkları güçlüklerle yönelik eğitim sisteminden, sağlık sisteminden beklentileri ve toplumsal kabule yönelik önerileri bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Otizm spektrum bozukluğu, covid-19 salgını, ebeveyn görüşleri.

ABSTRACT: This research, which aims to determine the difficulties experienced by parents with children diagnosed with Autism Spectrum Disorder (ASD) during the Covid-19 pandemic process affecting the world and our country, was conducted as a case study from qualitative research methods. The study group consisted of 10 parents with children diagnosed with ASD from various provinces of Turkey. Data obtained in this study were collected through semi-structured interviews with parents. Content analysis was performed on the data obtained from the interviews, main themes and sub-themes were created, and the findings were reached. The results showed that parents of children diagnosed with ASD stated that their children could not benefit enough from distance education during the Covid-19 pandemic process and that they observed regression in their children's development. At the same time, it was stated in the study that the social isolation process due to the Covid-19 pandemic caused behavioral, sleep, and nutrition problems in children with ASD. Within the scope of the research, parents of children with ASD have expectations from the education system, health system, and suggestions for social acceptance regarding the difficulties they experience.

Keywords: Autism spectrum disorder, covid-19 pandemic, parents' views.

Bu makaleye atf vermek için:

Gökler, E. & Ceyhun, A. T. (2024). Otizm spektrum bozukluğu tanılı bireyler ve ebeveynlerinin Covid 19 sürecinde yaşadıkları güçlükler, *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(3), 2022-2041.

Cite this article as:

Gökler, E. & Ceyhun, A. T. (2024). Difficulties experienced by individuals with autism spectrum disorder and their parents during the Covid-19 pandemic. *Trakya Journal of Education*, 14(3), 2022-2041.

*Bu makale, ikinci yazarın danışmanlığında ilk yazarın 2021 yılında tamamladığı "Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Covid-19 Salgın Sürecinde Yaşadıkları Güçlüklerin Belirlenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Çocuk Gelişimi Uzmanı, Almanya, e-mail:goklereda4@gmail.com, ORCID:0000-0003-1791-3714

² Dr. Öğr.Üyesi, Biruni Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, İstanbul/Türkiye, e-mail:aceyhun@biruni.edu.tr, ORCID:0000-0003-2770-9768

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The COVID-19 pandemic has significantly affected both adults and children globally, causing substantial disruptions to educational and learning activities. This disruption has been particularly detrimental to children with special needs who require continuous educational support throughout their lives. Autism Spectrum Disorder (ASD), a prevalent developmental disorder, presents distinct challenges for affected children and their families. Parents of children with ASD experience elevated levels of stress compared with parents of typically developing children. The pandemic's effect on education has further exacerbated these challenges, as children with ASD have been deprived of customary educational support. This study aimed to investigate the impact of the COVID-19 pandemic on parents and children with ASD, with a focus on the specific challenges they encounter and the support they require.

Method

This qualitative investigation utilized a case study design. The study population comprised 10 parents of children with Autism Spectrum Disorder (ASD) from diverse provinces in Turkey. Data were collected through semi-structured interviews with the parents. Content analysis was applied to the interview data to identify primary themes and subthemes, which subsequently informed the study's findings. The themes examined encompassed educational challenges during the COVID-19 pandemic, alterations in children's behavior, physical requirements, healthcare services, and family dynamics.

Findings

The results of this study indicated that parents of children with Autism Spectrum Disorder (ASD) expressed significant concerns regarding their children's limited access to educational and healthcare services during the pandemic, which adversely affected their overall development. Furthermore, the transition to remote learning presents substantial challenges for children with ASD, resulting in behavioral issues due to disrupted routines. The parents reported difficulties in managing their children's sleep patterns, nutritional intake, and physical activity levels during this period. The pandemic's social, economic, and psychological impacts on families affected by ASD are also evident, manifesting in altered family dynamics and an increased need for psychological and economic support. Notably, some parents observed an enhancement in family cohesion, despite the challenges encountered during the pandemic.

Discussion and Conclusion

Study participants proposed strategies to mitigate the impact of the pandemic, including increased educational hours for children with Autism Spectrum Disorder (ASD), access to alternative support education services, financial assistance, and enhanced public awareness of ASD. The findings of this study provide valuable insights for education, healthcare, and social service professionals to develop efficacious interventions for children with ASD and their families during future crises.

GİRİŞ

Tüm dünyayı etkileyen Covid-19 virüsü salgını ile birlikte hayatımızın her alanında değişiklikler olmuştur. Covid-19 virüsü başlıca solunum yollarını etkileyen, nefes darlığı, ateş, tat, koku kaybı vb. rahatsızlıklarla başlayıp zatürreye neden olan ve damlacık yoluyla insandan insana bulaşan tehlikeli bir virüsdür (WHO, 2019). Covid-19 virüsünün ülke genelinde salgın haline gelmesiyle birlikte küçükten büyüğe her bireyin ekonomik, sağlık, eğitim ve sosyal hayatı olumsuz yönde etkilenmiştir. Salgın sürecinde bulaş hızını azaltmak amacıyla okulların kapatılması, iş yerlerinin kapatılması, sosyal yaşam merkezlerinin kapatılması insanların izole bir yaşam sürmelerine ve zor durumda kalmalarına neden olmuştur. Covid-19 salgını küresel çapta yetişkinleri etkilediği kadar çocukları da etkilemiş ve eğitim öğretim faaliyetlerinin de aksamasına yol açmıştır. Özellikle yaşam boyu eğitim desteğine gereksinim duyan özel gereksinimli çocukların bu süreçte pek çok olumsuzlukla karşı karşıya gelmiştir (Arıcı-Doğan & Görgü, 2022; Amaral

& de Vries, 2020; Colizzi vd., 2020; Çelik, 2022; Çetin & Ercan 2021; Demirkıran, 2023; Eshraghi vd., 2020; Gökler, 2021; Karahan ve ark., 2021).

Özel gereksinimli birey sınıflandırılmasında yer alan Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), dünya ve ülkemizde çok sık rastlanılan bir bozukluktur (Baron-Cohen, 2017). OSB tanısı olan bireyler erken tanı ve uygun bir eğitim ile var olan yeterlilikleri geliştirilerek, ev ve okul ortamları uygun bir şekilde yapılandırılarak, uygun programlar ve yöntemlerle uyum becerileri ve gelişimleri desteklenmektedir. OSB tanısı olan çocuklar gelişimsel ve eğitimsel ihtiyaçlarına göre özel eğitim okullarında, özel eğitim sınıflarında ya da kaynaştırma sınıflarında öğrenim görmektedirler (Yazıcı ve Akman, 2018). OSB tanısı olan çocukların birçoğunda; bağırma, ağlama, inatçılık, öfke nöbetleri, tekrarlayıcı (stereotipik) hareketler, saldırgan davranışlar, kendine ve çevresine zarar verme gibi davranış problemleri gözlemlenmektedir (Tekin-İftar, 2016). Ayrıca OSB tanısı alan bir çocukta göz kontağı kurmama, isme tepki vermeme, takıntılı davranışlar, konuşmada gerilik, sallanma ve parmak uçlarında yürüme gibi davranış örüntüleri görülmektedir (Tohum Otizm Vakfı, 2021). OSB tanısı olan çocuklarda görülen bu davranışlar onların toplum içerisinde uyum sağlamalarını ve sosyal uyumlarını zorlaştırmaktadır. OSB tanısı olan bir çocuğa sahip olan ebeveynler aynı anda birden fazla sorumlulukla baş etmektedir. OSB tanısı olan çocuğun eğitim ihtiyacı, günlük yaşam ihtiyaçları, beslenme ve uyku düzeni, tedavi süreci aile dinamiğini etkileyebilmektedir (Tekin-İftar, 2016). Özel eğitimin genel eğitimle kıyaslandığında oldukça maliyetli olduğu bilinmektedir. OSB tanısı olan çocuğa sahip ebeveynler çocuklarının iyi bir eğitim alması ve temel gereksinimlerinin karşılanması için aile ekonomilerinin büyük bir kısmını ayırmaktadırlar (Tooper, 2018). Ailenin ekonomik anlamda zorluklarla baş etmeye çalışmasının yanında OSB tanısı olan çocuklardaki davranış problemleri hem akademik gelişimlerini hem de toplumsal uyumunu güçleştirmekte dolayısıyla aile sosyal ortamlardan uzaklaşmakta ve psikolojik olarak yıpranmaktadır (Tooper, 2018). OSB tanısı olan çocuklar akranlarına kıyasla alışılması zor bir durum karşısında stres, kaygı, endişe ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklar yaşama olasılığının daha yüksek olduğu düşünüldüğünde (Sani-Bozkurt ve ark., 2021; Yirmiye ve Shaked, 2005) günlük hayattaki yeni gelişen kısıtlamaların bu rutinleri bozması sonucunda OSB tanısı olan bireylerin zihinsel sağlığı üzerinde olumsuz bir etki bırakabildiği belirtilmektedir (Sani-Bozkurt ve ark., 2021; Wright ve ark., 2020). OSB tanısı olan bireylerin yaşadıkları bu olumsuz durumlar aile dinamiklerini doğrudan etkileyebilmekte ve OSB tanısı olan çocuğa sahip ebeveynler de birçok güçlükle karşılaşmakta, tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlere göre daha fazla stres yaşamaktadır. Uzmanların yardımı, yol göstermesiyle ve özel eğitim desteğiyle bu stresleri azalmaktadır (Gökler, 2021).

Alanyazın incelendiğinde çeşitli araştırmalarda OSB tanısı olan çocuğa sahip ebeveynlerin psikolojik ve sosyal açıdan nasıl etkilendikleri ele alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır (Güleç-Aslan ve ark., 2014; Karpat, 2011; Koca, 2019). Özellikle Covid-19 salgın sürecinde eğitim öğretim faaliyetlerinin durması ya da kesintiye uğrayarak devam etmesi OSB tanısı olan çocukların eğitimden uzak kalmalarına yol açmış bu durum hem OSB tanısı olan çocuklar hem de aileleri için birtakım zorluklara yol açmıştır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda salgın sürecinde OSB olan çocukların sosyalleşme konusunda olumsuz etkilendikleri (Çelik, 2022; Çetin & Ercan, 2021); sosyal izolasyon nedeniyle ev içinde yapılandırılmış günlük aktiviteleri yönetmede güçlüklerle karşılaştıkları (Colizzi vd., 2020) ve buna bağlı olarak davranış problemlerinde artış yaşadıkları (Arıcı-Doğan & Görgü, 2022; Colizzi vd., 2020; Demirkıran, 2023; Karahan ve ark., 2021) belirtilmektedir. Ayrıca salgın sürecinde OSB olan bireylerin içinde buldukları durumu değerlendirmede, yeni rutinelere uyum sağlamada ve ek hastalıkları için tıbbi tedavi almada yaşadıkları güçlüklerle karşılaştıkları bildirilmektedir (Amaral & de Vries, 2020; Eshraghi vd., 2020; Gökler, 2021; Narzisi, 2020; Sardohan-Yıldırım ve Bozak, 2021).

Bu araştırma OSB'nin doğasına ek olarak Covid 19 salgın sürecinin ebeveynleri ve OSB tanılı çocukları ne derece etkilediği ve sürece özel ne gibi desteklere gereksinim duyduklarının belirlenmesini konu almaktadır. Araştırma sonuçlarının ileriki zamanlar için olası benzer süreçlerde gerekli önlemlerin alınması açısından eğitim, sağlık ve sosyal alanda çalışan uzmanlara bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın genel amacı, Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde yaşadıkları güçlüklerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

1-Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde eğitim ile ilgili karşılaştığı durumlar nelerdir?

2-Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde çocuğun davranışları ile ilgili karşılaştığı durumlar nelerdir?

3-Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde çocuğun bedensel ihtiyaçlar ile ilgili karşılaştığı durumlar nelerdir?

4-Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde çocuğun sağlığı ile ilgili karşılaştığı durumlar nelerdir?

5-Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip olmanın Covid-19 salgın sürecinde aile sisteminde yaşattığı durumlar nelerdir?

6-Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde çocuklarıyla ilgili beklentileri ve önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması modelinde yürütülmüştür. Durum çalışmasının temel amacı, bir durum belirleyip duruma ilişkin derinlemesine betimlemeler yaparak var olan durum hakkında sonuçlar ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Nitel durum çalışmasında gerçek yaşanmış bir durum, güncel bir olay ya da belli bir tarih içerisinde meydana gelmiş durumlar çeşitli kaynaklar aracılığı ile derinlemesine toplanır ve betimlenir (Creswell, 2018). Bu çalışmada OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde yaşadıkları durumlara yönelik görüşleri incelenerek var olan durum derinlemesine betimlenmek istendiği için nitel araştırma yöntemlerinde en sık kullanılan veri toplama yöntemi olan görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği farklı özelliklere göre 3'e ayrılır: yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmamış görüşme ve yarı yapılandırılmış görüşme (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği önceden hazırlanmış soruların yapılandırılmış tekniğe göre daha esnek bir şekilde katılımcıya yöneltilmesi ve soruların gidişatında değişikliklerin yapılabildiği aynı zamanda katılımcıların sorulara daha ayrıntılı cevaplar verebildiği bir tekniktir (Türnüklü, 2000).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'de yaşayan Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip farklı illerden belirlenmiş 10 gönüllü ebeveynler oluşturmuştur. Katılımcı ebeveynlerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede, daha önce belirlenmiş olan ölçütleri karşılayan tüm durumlar çalışılmaktadır. Bu noktada ölçüt, araştırmacı tarafından oluşturulabilmekte ya da önceden belirlenmiş olan kriterler kullanılabilir (Marshall & Rossman, 2016). Bu çalışmada ebeveynlerin dâhil edilme ölçütleri olarak; a) Orta-ağır derecede OSB tanısı almış bir çocuğa sahip olmak, b) Covid-19 pandemisinin başlangıcından bu yana OSB olan çocuğuyla birlikte kalmak, c) internet ve cep telefonu erişimine sahip olmak belirlenmiştir. Çalışma grubunu oluşturan ebeveynler, araştırma içerisinde E.1, E.2.....E.10 olarak kodlanmıştır. Araştırmaya katılan ebeveynlerin tanımlayıcı özellikleri aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ebeveynlerin tanımlayıcı özellikleri

Kod İsmi	Yaş/Eş	Eğitim Düzeyi/Eş	Meslek/Eş	Evlilik	Aile Kişi Sayısı
E.1	38/40	İlkokul/Lise	Ev hanımı/Fırıncı	18 yıl	2 yetişkin 3 çocuk
E.2	47/53	Ortaokul/İlkokul	Ev hanımı/Serbest Meslek	14 yıl	2 yetişkin 3 çocuk
E.3	36/41	Yüksek Lisans/Lisans	Öğr. Üyesi/Gelir Uzmanı	10 yıl	2 yetişkin 3 çocuk
E.4	40/43	Lise/Lise	Ev hanımı/Tekstilci	15 yıl	2 yetişkin 2 çocuk
E.5	41/44	Lise/Lise	Muhasebeci/Serbest Meslek	21 yıl	2 yetişkin 2 çocuk
E.6	34/39	Lisans/Lisans	Ev hanımı/İşletmeci	9 yıl	2 yetişkin 1 çocuk
E.7	35/45	Lise/Lise	Öğretmen/Şoför	12 yıl	2 yetişkin 1 çocuk

E.8	48/51	Ortaokul/Lisans	Ev hanımı/Tekniker	28 yıl	2 yetişkin 3 çocuk
E.9	45/52	İlkokul/İlkokul	Ev hanımı/Özel Sektör	12 yıl	2 yetişkin 5 çocuk
E.10	35/-	Ortaokul/-	Ev hanımı/-	10 yıl	1 yetişkin 3 çocuk

Tablo 1'e bakıldığında 10 ebeveynden 7'si ev hanımı olduğu ve ebeveynlerin farklı eğitim düzeylerine sahip oldukları görülmektedir. Tablo 2'de ise araştırmaya katılan ebeveynlerin OSB'li çocuklarının tanımlayıcı özelliklerine ilişkin verileri yer almaktadır.

Tablo 2. OSB'li çocuklarının tanımlayıcı özellikleri

Kod İsmi	Yaş	Cinsiyet	TanıYaşı	Doğum Sırası	Kendine Ait Oda	Eğitim Saati (Ay)	Eğitim Aldığı Yerler
Ç.1	6	Kız	3	Son Çocuk	Hayır	64	Rehabilitasyon Merkezi, Anaokulu
Ç.2	11	Erkek	3	Ortanca Çocuk	Hayır	14	Reh. Merkezi
Ç.3	6	Erkek	2	Ortanca Çocuk	Hayır	30	Reh. Merkezi, Ergoterapi,
Ç.4	9	Erkek	3.5	Ortanca Çocuk	Hayır	12	Reh. Merkezi, Kaynaştırma.
Ç.5	14	Erkek	1.5	Ortanca Çocuk	Hayır	12	Rehabilitasyon Merkezi
Ç.6	6	Erkek	5	İlk Çocuk	Evet	18	Reh. Merkezi, Spor, Kaynaştırma
Ç.7	10	Erkek	1.5	İlk Çocuk	Evet	12	Reh. Merkezi, Kaynaştırma
Ç.8	14	Erkek	2.5	Son Çocuk	Evet	65	Reh. Merkezi, İş Uygulama Okulu, Spor
Ç.9	10	Erkek	5	Ortanca Çocuk	Evet	8	Reh. Merkezi, Uygulama Okulu
Ç.10	11	Erkek	2.5	Son Çocuk	Hayır	12	Reh. Merkezi, Duyu Bütünleme, Spor, Kaynaştırma

Tablo 2'ye bakıldığında ebeveynlerin çocuklarının 9'unun cinsiyeti erkek olup birinin çocuğunun cinsiyeti kızdır. OSB'li çocukların 6'sının kendisine ait odası yoktur, çocukların tamamı rehabilitasyon merkezinde eğitim almaktadır. Ayrıca bazıları kaynaştırma eğitimi veya iş uygulama okuluna devam etmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler nitel veri toplama araçlarından yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile toplanmıştır. Görüşme soruları hazırlanırken ilgili alan yazın taramasından sonra soruların anlaşılır olmasına, bilgi, düşünce ve deneyimlerini aktarabilecekleri açık uçlu soruların olmasına dikkat edilmiştir. Görüşmeler araştırmacı tarafından Şubat 2021 / Mart 2021 tarihleri arasında katılımcılar ile online/çevrimiçi uygulamalarda video bağlantısı aracılığı gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularının herkes tarafından aynı şekilde anlaşılır olup olmadığını belirlemek amacıyla bir ebeveyn ile görüşülerek pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma yapılan bu ebeveyn araştırmaya dahil edilmemiştir. Yapılan bu pilot görüşmede sorulardaki bazı kısımlar düzenlenerek daha anlaşılır hale getirilmiştir. Araştırmanın verilerinin toplanması amacıyla oluşturulan kişisel bilgi formu ve görüşme sorularının içerik geçerliliğini saptamak amacıyla alandan üç uzmanın da görüşüne başvurulmuştur. Uzmanların görüşleri doğrultusunda sorulara ek sorular veya sorularda bulunan ifadeler üzerinden değişikliğe gidilmiştir. Bu bağlamda araştırmada ebeveynlerin görüşlerini derinlemesine elde etmek için görüşme soruları belli bir sıraya konulup belirlenen sırayla sorulması kararlaştırılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada görüşmelerin gerçekleştirilmesi için gönüllü olan ebeveynler ile uygun gün ve saat planı yapıp gününde ve zamanında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama 52 dakika sürmüştür.

Görüşme esnasında hem notlar alınmış hem de ebeveynlerin izni doğrultusunda ses kaydı alınmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde temel amaç toplanan verileri anlamlandırmak, kavramlarla ilişkilendirmektir. İçerik analizinde veriler derinlemesine incelendikten sonra yeni tema ve kavramlar ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkan tema ve kavramlar ilişkili olduğu tema ve kavramlarla bir araya getirilip ve daha genel, geniş temalarla açıklanmıştır (Karataş, 2015). İçerik analizinde veriler dört aşamada analiz edilir: Verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu aşamalarda elde edilen bilgiler incelenerek, anlamlı bölümlere ayrılıp ve her bölüm kavramsal olarak ne anlatılıyor anlamaya çalışılmıştır. İçerik analizinin geçerliliği amaçların ve araçların araştırmaya uygun olmasıyla bakılarak ölçülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Görüşmeler tamamlandıktan sonra elde edilen ses kayıtlarının tamamında hiçbir düzeltme ve değişiklik yapılmadan olduğu gibi bilgisayar ortamında yazıya aktarılmıştır. Verilerin dökümü sonucunda yazılan sayfalara, sayfa numarası ve satır numarası verilmiştir. Verilerin doğruluğundan emin olmak amacıyla görüşmede alınan formlara bakılarak ve ses kayıtları bir kez daha dinlenerek bilgisayara aktarılan veriler karşılaştırılarak verilerin eksiksiz olduğu görülmüştür. Araştırmada ebeveynlerle yapılan görüşmeler sonucunda toplam 66 sayfa veri elde edilmiştir. Araştırmada sorulara verilen cevapları incelenerek kategoriler oluşturulmuş ve kodlar belirlenmiştir. Toplamda 27 kod oluşturulmuştur. Kategoriler ve kodlar oluşturulduktan sonra verilerin dökümünde uygun kodlar satırlara, paragraflara ve sayfalara yerleştirilmiştir. Her kodun yanına hangi sayfada yer aldığı yazılmıştır. Veriler kodlandıktan sonra bir dosya oluşturulmuş dosyalara kodların isimleri verilmiş ve aynı sorulara verilen tüm cevaplar gruplandırılmıştır. Daha sonra kodların önüne hangi sayfadan, hangi satırdan, hangi paragraftan ve hangi katılımcıdan olduğu yazılmıştır. Aynı kodlar gruplandırılmış ve böylece kodun nereden alındığı ve hangi kişiye ait olduğu tespit edilebilmiştir. Nitel araştırmada temalar (kategoriler) ortak bir düşünce oluşturmak için bir araya getirilmiş kodlardan oluşan geniş bilgi topluluğudur. Bu temalar kendilerinden daha küçük parçalarından meydana gelen alt temalarla bir bütün haline gelir (Creswell, 2018). Temalar, araştırmacının görüşmecilerden alınan veriler ışığında ayrıntılı tanımlama oluşturmasıyla ya da literatürden faydalanarak görüşlerini geliştirmesiyle isimlendirilir (Creswell, 2018). Temaların ve alt temaların oluşturulması, kodlama dosyalarında verilen cevapların tamamının okunmasıyla ilgili oldukları konuya uzman görüşü alınarak bir isim verilmesiyle ve görüşmecilerden alıntılar yapılarak veriler düzenlenerek oluşturulmuştur. Temalar ve alt temalar oluşturulduktan sonra ikinci bir uzmandan yapılan çalışmayı gözden geçirerek tema ve alt temaları eşleştirme ile ilgili görüş istenmiştir. Bu doğrultuda 6 ana tema ve alt temalarda birkaç değişiklik yapılarak yeniden düzenleme gerçekleştirilmiştir. Veri analizi bu süreçlere uygun şekilde tamamlanmış ve araştırmanın bulgularına ulaşılmıştır.

Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenirliği

Yapılan araştırmanın geçerlik ve güvenilirlik çalışması inanılabilirlik, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik ölçütleriyle değerlendirilmiştir. Bu çalışmada inanılabilirlik saptaması yapılırken görüşme formları oluşturulurken ilgili literatür taraması yapılmış ve araştırmanın amacına uygun olarak kavramsal çerçevede görüşme formları oluşturulmuştur. Görüşme formundaki oluşturulan sorular için hem veri toplama öncesi hem de analiz sürecinde üç uzman tarafından geribildirimler sağlanmıştır. Görüşme sorularının herkes tarafından aynı anlaşılacak şekilde olup olmadığını belirlemek için pilot çalışma yapılmıştır. Araştırmanın inanılabilirliğini arttırmak amacıyla çalışmaya katılan gönüllü ebeveynlerden gönüllü olur formlarını doldurmaları istenmiş olup bu sayede güvenilirliğini arttıran bir adım atılmıştır. Bu çalışmada aktarılabilirliği ortaya koyan adımlardan biri çalışmaya katılan 10 ebeveynin Otizm Spektrum Bozukluğu tanımlı çocuğa sahip olma durumu aranmıştır. Bu çalışmada onaylı bilirlik adına ebeveynlerden ses kaydı alınacağına dair izin aldıktan sonra ebeveynlerle çevrimiçi görüntülü görüşmeler yapılmıştır. Güvenirlik çalışması için, katılımcıların ses kayıtları arasından rastgele üç tanesi seçilmiştir. Üç ses kaydı için bir uzmanın yardımı alınmış ve uzman tarafından dinlenerek bilgisayar ortamında veri dökümü hazırlanmıştır. Araştırmacı ve uzman tarafından yapılan çözümlenmeler karşılaştırılmış iki kişi arasında tutarlılık sağlanmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilerek her bir soruya verilen cevaplar için temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Temaların bir araştırmacı tarafından, rastgele seçilen iki görüşmeyle ilgili temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Daha sonra belirlenen tema ve alt temalar karşılaştırılmıştır. Bunun için Miles ve Huberman'ın formülü (Güvenirlik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı) formülü kullanılmıştır (Baltacı, 2017). Bu doğrultuda uzman ile yapılan güvenilirlik çalışmasında güvenilirlik ortalaması %97 bulunmuştur. Araştırmaya katılan katılımcılardan elde edilen bilgilerin hangi amaçla kullanılacağı ve ne için kullanılacağı aynı zamanda katılımcının ismi yerine kod isim verileceği katılımcıya

açıklanmış olup böylelikle güven duygusu sağlandığı düşünülmektedir. Geçerlik çalışması için, görüşme formu geliştirilirken araştırmanın amacına uygun bir çerçevede görüşme formu oluşturulmuştur.

Araştırmanın Etik İzinleri

Araştırma sürecinde etik ilkelere dikkat edilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için Üsküdar Üniversitesi Girişimsel olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 29/01/2021 tarihli 2021-81 numaralı etik kurul izin belgesi temin edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada içerik analizi sonucunda ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde yaşadıkları güçlüklerle yönelik görüşleri 5 ana tema ve bu temalara ilişkin oluşturulan alt temalarla incelenmiştir. Tema ve alt temalara ilişkin bilgilere Tablo 3'te yer verilmiştir. Ayrıca her bir temaya ilişkin tablo altında frekansı yüksek olan alt temalara ilişkin katılımcı görüşlerinden örnekler yer almaktadır.

Tablo 3. Genel tema yapısı

Tema Adı	Alt temalar
1 Eğitimde karşılaşılan durumlar	Eğitimin gerçekleştirme şekli Covid-19 salgın sürecinin çocuğun öğrenme sürecine etkisi Ailenin eğitimde karşılaşılan güçlüklerle baş etme yöntemleri İhtiyaç duyulan destek
2 Davranışla ilgili karşılaşılan durumlar	Covid-19 salgın sürecinin davranış örüntülerine etkisi Covid-19 salgın sürecinin çocuğun duygu durumuna etkisi Ailenin davranışla ilgili güçlüklerle baş etme yöntemleri İhtiyaç duyulan destek
3 Bedensel ihtiyaçlar ile ilgili karşılaşılan durumlar	Covid-19 salgın sürecinin beslenme alışkanlıklarına etkisi Covid-19 salgın sürecinin uyku alışkanlıklarına etkisi Covid-19 salgın sürecinin fiziksel aktivitelerine etkisi Ailenin bedensel ihtiyaçlarla ilgili karşılaşılan güçlüklerle baş etme yöntemi İhtiyaç duyulan destek
4 Sağlık ile ilgili karşılaşılan durumlar	Salgından korunma yöntemleri Salgın ile ilgili yaşanan güçlükler İlaça ulaşma ve müdahale konusunda yaşanan güçlükler İhtiyaç duyulan destek
5 OSB Tanılı Çocuğa Sahip Olmanın Aile Sisteminde Yaşattığı durumlar	Ekonomik güçlükler Duygusal güçlükler Aile içi iletişimde yaşanan güçlükler Sosyal hayat kısıtlamasının getirdiği güçlükler Kardeşlerin yaşadığı sorunlar İhtiyaç duyulan destek

Tema 1: Eğitimde karşılaşılan durumlar

Araştırmaya katılan ebeveynlerin eğitimde karşılaşılan durumlar ile ilgili görüşlerinin dağılımları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Otizm spektrum bozukluğu tanımlı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde eğitimiyle ilgili karşılaştıkları güçlükler durumlar

Görüşler	Frekans
1. Eğitimden uzun bir süre uzak kalması.	2
2. Gelişiminde gerilemenin olması	4
3. Uzaktan eğitimden yararlanamaması.	3
4. Virüs sebebiyle okula göndermeye korkma.	3
5. Evde çalışma alışkanlıklarının değişmesi.	2
6. Eğitimi ile ilgili kaygının artması.	2

Ebeveynler eğitim sürecinde, gelişiminin gerilemesi, uzaktan eğitimden yararlanamama, eğitimden uzak kalma ve bu durumun kaygıya yol açması gibi güçlükleri dile getirmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.3. “*Alışkın olmadığı bir durum olduğu için ister istemez rutinleri bozuldu çünkü o ara bütün eğitimleri durdu. Eve de öğretmen gelmedi hiçbir eğitime gidemedi böylesine yoğun bir programdan bir anda boşta kaldı.*” (G: E.3,12, 25-27)

E.6. “*Rehabilitasyon merkezlerine veya böyle özel birebir derslere gidemediğimiz için bazı konularda gerilediğini hissettim.*” (G: E.6, 34,12-13)

E.4. “*Otizimli oğlum hiç online derslere giremedi. Katılmasına en azından öğretmenini arkadaşlarını görmesi için elimden geleni yaptım ancak kabul etmedi ya da oturmak istemedi. Biliyorsunuz çocuklar daha çok konuşmayı sevdiği için otizimli oğlum kelimeleri daha yavaş yavaş kullanabildiği için ya duyulmadı ya da diğer çocukların sesinden anlaşılmadı.*” (G: E.4, 13,1-5)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin eğitimin gerçekleşme şekli ile ilgili görüşlerinin dağılımları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. *Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocukların Covid-19 salgın sürecinde eğitimlerinin gerçekleşme şekli*

Görüşler	Frekans
1. Uzaktan eğitim aldı.	3
2. Hiç eğitim alamadı.	3
3. Öğretmenler materyal desteğinde bulundu.	2
4. Aile tarafından eğitim verildi.	6

Ebeveynler eğitimin gerçekleşme şeklini; aile tarafından verilen eğitim, uzaktan eğitim ve öğretmenlerin materyal önerileri ile gerçekleştirdiklerini ifade ederken, 3 ebeveyn bu süreçte çocuklarının hiç eğitim alamadığını belirtmiştir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.10. “*Uzaktan eğitim alarak devam etti.*” (G: E.10, 60,21)

E.8. “*Okullar kapatılınca eğitim almadı.*” (G: E.8, 48,2)

E.5. “*Hiçbir eğitim alamadı. Eve gelebilecek öğretmen yoktu uzaktan eğitim yoktu ben zaten eğitim verebilecek durumda değildim.*” (G: E.5, 28,13-15)

E.1. “*Uzaktan eğitim alamadı.*” (G: E.1, 1,9-10)

E.7. “*Salgın sürecinde okullar tatil oldu o zaman sürecinde ben evde kendim çalıştırdım.*” (G: E.7, 41,16)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinin çocuğun eğitim sürecine etkisi ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. *Covid-19 salgın sürecinin çocuğun öğrenme sürecine etkisi*

Görüşler	Frekans
1. Herhangi bir kaybın olmaması.	3
2. Öğrendiklerinin bir kısmını unutmaması.	4
3. Öğrenmeye yönelik davranışlarının olumsuz anlamda değişmesi.	2
4. Evde yapılan çalışmaların okuldaki gibi etkili olmaması.	2

Ebeveynler salgın sürecinde çocuklarının öğrendiklerine unuttuklarını, öğrenme davranışlarına olumsuz yansıdığına; aile tarafından verilen eğitimin etkili olmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte 3 ebeveyn bu süreçte çocuklarının eğitim sürecinde herhangi bir kaybının olmadığını belirtmiştir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.6. “*Olumsuz yönde etkiledi. Önceden öğrendiği şeyleri unuttu bu süreçte gerileme olduğunu düşünüyorum.*” (G: E.6, 34,22-23)

E.9. “ Ya şöyle eğitimsel olarak biraz gerilemiş olabilir ama sosyal açıdan daha çok ilerledi kardeşleriyle iletişimi olsun bizimle iletişimi olsun sosyal becerilerde daha çok ilerledi. ” (G: E.9, 54,20-21)

E.5. “ Eğitim anlamında ve davranış anlamında benim oğlum o kadar değişti ki öğrendiği bütün olumlu davranışları kaybıldı. ” (G: E.5, 28,18-19)

E.8. “ Yani biz kendimizce bir şeyler yapmaya çalıştık ama hiçbir şekilde başarılı olmadık açıkçası özel eğitimin ve okulların yerini biz alamadık. ” (G: E.8, 48,5-6)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin eğitimde karşılaşılan güçlüklerle baş etme yöntemleri ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Ailenin eğitimde karşılaşılan güçlüklerle baş etme yöntemleri

Görüşler	Frekans
1. Öğretmenler eşliğinde karşıladık.	5
2. Materyaller alarak karşıladık.	4
3. Eğitim ihtiyacını kendimiz karşıladık.	3
4. Elimizde bir seçenek olmadığı için karşılayamadık.	1

Ebeveynler salgın sürecinde eğitimde yaşadıkları güçlükleri öğretmenler eşliğinde, materyaller alarak karşıladıklarını ifade ederken bir ebeveyn bu süreçte imkanı olmadığı için başka bir girişimde bulunamadığını belirtmiştir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.10. “ Her gün günlük öğretmenlerimizin eşliğinde ödevlerimizi etkinliklerimizi yapıyorduk.” (G: E.10, 60,25)

E.4. “ Evde kendim çalıştırarak öğretmenlerimizin dediklerini harfiyen uygulayarak o süre zarfında bu şekilde karşıladım. Öğretmenlerimizin ağızından çıkan bir cümleyle büyüttüm üstüne kattım çalıştırdım. ” (G: E.4, 21,20-24)

E.3. “ Uzaktan eğitim yoluyla öğretmenlerimizin söylediklerini oğlumla çalışarak karşılamaya çalıştım.” (G: E.3, 13,24-25)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin eğitimde ihtiyaç duyulan destek ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 8’da verilmiştir.

Tablo 8. Eğitimde ihtiyaç duyulan destek

Görüşler	Frekans
1. Okulların açılmasını bekledik	2
2. Uzaktan eğitim çocuğun dikkat süresine uygun olmalı.	3
3. Birebir eğitime ihtiyaçları var.	2
4. Yönlendirilmeye, psikolojik desteğe ihtiyacımız var.	4
5. Eve öğretmen gelebilirdi.	2

Ebeveynler salgın sürecinde eğitimde yaşadıkları güçlüklerle ilgili psikolojik desteğe, uzaktan eğitimin niteliğinin iyileştirilmesine, ev içinde ve birebir eğitime ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.4. “ Bu süreçte dikkatinin dağınık olması sorulara ikinci soruşta cevap vermesi ders esnasında dikkatinin başka yöne kayması ekran karşısında bazı zorluklar yaşattı. ” (G: E.4, 21,28-29)

E.3. “ Şimdi televizyondan öğretmen anlatıyor ama bu çocukların dikkat süreleri kısa olduğu için 40 dakika orada anlatılan bilgiyi aklında toparlayamıyor ister istemez. ” (G: E.3, 14,4-6)

E.3. “ Aralar kısa tutularak etkinlik geçişlerinin birbiriyle bağlantılı olduğu yayınlar gerekiyor. Bireysel görüşmeler daha çok verimli olur. Öğretmenlerin hazırladığı kısa bir video olabilir, kısa bir şarkı olabilir, kısa bir oyun olabilir biz video aracılığıyla gösterebiliriz. ” (G: E.3, 14,6-10)

E.3. “ Aileleri de doğru yönlendirmek gerekiyor. Bu eğitim sürecinde bir seminer ya da bir program yapılabilir. Bu süreçte veliler de ne yapacağını bilemediler çünkü tüm sorumlulukları eğitim de dahil ailelerin üzerine kalınca bizde ne yapacağımızı bilemedik. ” (G: E.3,14,10-13)

Tema 2: Davranışla ilgili karşılaşılan durumlar

Araştırmaya katılan ebeveynlerin çocuklarının davranışıyla ilgili karşılaştıkları durumlar ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Davranışla ilgili karşılaşılan durumlar

Görüşler	Frekans
1. Dışarı çıkamadığı için davranış problemi gösterdi.	5
2. Enerjisini atamaması evde problemlere yol açtı.	3
3. Aile içi etkileşim arttı.	2

Ebeveynler salgın sürecinde çocuklarının dışarı çıkamadıkları ve enerjilerini atamadıkları için davranış problemleri yaşadıklarını ifade ederken, 2 ebeveyn bu sürecin aile içi etkileşimi artırdığını belirtmiştir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.10. “Evde sayımızın kalabalık olması ve pandemi sürecinde dışarıya çıkamayışımızın verdiği bir sinirlilik hali oluştu. Her insan gibi çocuklarda bu süreçten duygusal olarak çok etkilendi. Dışarı çıkmak istiyordu ama izin vermediğimiz zaman öfkeleniyor, vurmaya çalışıyor ve ağlıyordu.” (G: E.10, 61,6-9)

E.9. “Hep dışarı çıkmak istiyordu tabi ki bu yüzden sinirleniyordu istediğini anlamayınca daha çok saldırganlaştı özellikle kardeşlerine karşı bu da bizi zor duruma soktu.” (G: E.9, 55,5-6)

E.6. “Sürekli dışarı çıkmak istedi çıkmayınca dediğini yaptırmak için davranış problemleri gösterdi.” (G: E.6, 35,18-19)

E.3. “Olumlu yönde baktığımız zaman kardeşleriyle daha iyi vakit geçirdi kardeşleriyle ortak bir şeyler yapabilmeye başladı.” (G: E.3, 14,22-23)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinin davranış örüntülerine etkisi ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 10’de verilmiştir.

Tablo 10. Covid-19 salgın sürecinin davranış örüntülerine etkisi

Görüşler	Frekans
1. Saldırgan davranışlar sergilemeye başladı.	4
2. Yıkıcı davranışlarda artış oldu.	3
3. Tekrarlayıcı davranışlar (stereotipik) ortaya çıktı.	2

Ebeveynler salgın sürecinde çocuklarının saldırgan davranışlar ve tekrarlayıcı davranışlar sergilemeye başladıklarını ve yıkıcı davranışların arttığını belirtmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.9. “Daha sakin bir çocukken uyumlu bir çocukken daha sinirli, agresif, hırçın bir çocuk haline geldi.” (G: E.9, 55,13-14)

E.6 “Daha önceden kendine vurma vardı o mesela sönmüştü bu dönemde tekrar başladı kendine vurarak tepki gösteriyordu çünkü kendini de ifade edemiyordu.” (G: E.6, 36,2-4)

E.5. “Pek çok davranış problemi ortaya çıktı. Vurma, kırma, kendine zarar verme, takıntılarının artması gibi.” (G: E.5, 29,19-20)

E.2 “Daha önce de var olan davranış problemlerinde artış meydana geldi. Vurma, yırtma, atma, daha çok yemek yemek isteme, uyku uyumama gibi değişiklikler meydana geldi.” (G: E.2, 8,1-3)

E.3. “Mesela elleriyle çok oynamaya başladı. Herhangi bir şey yaparken sürekli ellerini çırpıyordu.” (G: E.3, 15,1-2)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinin çocuğun duygu durumuna etkisi ile ilgili görüşlerinin dağılımları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Covid-19 salgın sürecinin çocuğun duygu durumuna etkisi

Görüşler	Frekans
----------	---------

1. Sosyal izolasyondan dolayı üzgün.	4
2. Stres ve kaygı düzeyi arttı.	2
3. Depresif davranışlar sergiledi.	4

Ebeveynler salgın sürecinde çocuklarının duygu durumu ile ilgili sosyal izolasyondan dolayı üzgün, stresli, kaygılı ve depresif olduklarını belirtmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.7. "Yoğun kaygı yaşadığı ve çok duygusallaştığı." (G: E.7, 42,17)

E.8. "Üzüntü, kaygı, aşırı hassaslık, çekingenlik, konuşmak istememe, küsme davranışı bunun gibi davranış problemleriyle karşılaştık." (G: E.8, 49,11-12)

E.3. "Çok belli etmedi ama genel bir mutsuz havaya büründü. Genelde pozitif ve gülen bir çocuktur ama bu süreçte dediğim gibi biraz böyle sıkılgan, hiçbir şey yapmak istemeyen bir çocuk haline geldi." (G: E.3, 15,9-11)

Araştırma katılan ebeveynlerin davranışla ilgili güçlüklerle baş etme yöntemleri ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 12’te verilmiştir.

Tablo 12. Ailenin davranışla ilgili güçlüklerle baş etme yöntemleri

Görüşler	Frekans
1. Davranış problemlerine karşı olumsuz pekiştirme tekniği uygulanması.	5
2. Sevdiği etkinliklere yönlendirilmesi.	3
3. Olumsuz davranışını görmezden gelme.	1

Ebeveynler salgın sürecinde çocuklarının davranış problemleriyle baş etmek için, olumsuz pekiştirme yaptıklarını, görmezden geldiklerini veya sevdiği etkinliklere yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.2. "Sakinleşmesi için yanuma aldım sarıldım yanuma oturturdum videolar izlettim. Çok öfkelenildiğinde vurmaya çalıştığına başka bir odaya götürüp sakinleşmesini bekledim." (G: E.2, 8,11-12)

E.2. "İlgisini başka şeylere yöneltmesi için pekiştireç kullandım." (G: E.2, 8,10)

E.9. "Her şeyi eve taşıyarak evi oyun alanı haline getirerek ilgilendiği etkinlikleri ona evde yapması için fırsat sundum. Dışarda bütün duyduğu ihtiyaçları eve taşımak durumunda kaldık." (G: E.9, 56,1-2)

E.10. "Problem çıkarttığına ilgilenmedim. Kararlarımın arkasında durdum. Ev halkını da kurallar konusunda uyardım. O da bu kararlılığı yıkamadığını anlayınca biraz yumuşamaya başladı." (G: E.10, 62,1-3)

Tema 3: Bedensel ihtiyaçlar ile ilgili karşılaşılan durumlar

Araştırmaya katılan ebeveynler analizler sonucunda Covid-19 salgın sürecinin beslenme ve uyku alışkanlıklarına etkisi ile ilgili farklı görüş belirtmişlerdir. Ebeveynlerden 6 tanesi çocuğun bu süreçte beslenmesi ve iştahının çok arttığını, 2 ebeveyn okullar kapanınca evde kardeşleriyle beslenme düzeninin değiştiğini belirtmiştir. Ebeveynlerden 2 tanesi beslenme düzeniyle alakalı herhangi bir değişiklik yaşamadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan ebeveynlerin 8 tanesi çocuklarının bu süreçte uyku düzeninin bozulduğunu ve uyku düzeni için ilaç kullandıklarını belirtirken 2 ebeveyn bu süreçte uyku ile ilgili bir değişiklik yaşamadıklarını belirtmiştir. Ebeveynlerin konu ile ilgili görüşlerinden bazıları şunlardır:

E.10. "Beslenmesi çok arttı iştahı çok arttı. .Bu süreçte kilo aldı. Abur cubur tüketimi yok ben verdiğim sürece yer vermezsem yemez o sınırları biliyor." (G: E.10, 62,14-16)

E.7. "İştahı arttı. Çok yemeye başladı evde olduğundan dolayı. O dönem bir 5 kilo aldı hatta daha fazla bile almış olabilir." (G: E.7, 43,19-20)

E.9. "Beslenmesi değişti evde abiler ablalar evde olduğu için. Okul varken yine beslenmesine daha çok dikkat ediyorduk ama abiler ablalar evde olunca onlar yerken ister istemez otizmlili çocuğumuza da vermek zorunda kalıyorduk." (G: E.9, 56,17-19)

E.3. “ ..... diyet yaptığı için bu diyet programı da diğer kardeşleri okulda olduğu için çok zorluk çekmiyorduk ama şimdi diğer kardeşleri evde olunca onlar her şeyi yeme isteği duymaya başlayınca bütün düzen bozuldu.” (G: E.3, 16,8-12)

E.4. “ Düzenli bir uyku saati vardı okula gidip geldiği için ben öyle alıştırdım onu. Sabah 7 akşam 9 şeklinde. Covid olunca bu düzen bozuldu.” (G: E.4, 23,11-14)

E.1. “ Uyku düzenine aynen devam ettik salgında da hiç bozmadık. ” (G: E.1, 3,5)

Tema 4: Sağlık ile ilgili karşılaşılan durumlar

Araştırmaya katılan ebeveynlerin salgından korunma yöntemleri ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. Salgından korunma yöntemleri

Görüşler	Frekans
1. Sosyal izolasyon uyguladık.	9
2. Hijyen ve maske kuralına uyduk.	3
3. Vitamin desteği ve beslenmeye dikkat ettik.	3

Ebeveynler salgından korunmak için sosyal izolasyon, hijyen ve maske kurallarını uyguladıklarını ve vitamin desteği aldıklarını ifade etmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.9. “ Hiç dışarı çıkarmadık anne ve babası olarak hep temkinli davrandık okula zaten gitmedi eve kapandı açıkçası bizde gitmedik hiçbir yere.” (G: E.9, 57,18-19)

E.8. “ Mümkün mertebe kalabalık alanlara sokmadık. Toplu taşıma kullanmadık servise bindirmemeye çalıştık. Akriba ziyaretlerimizi azalttık. ” (G: E.8, 51,15-16)

E.6. “ Hiç dışarı çıkarmamak ve insanlardan uzak tutmakla korudum diyebilirim.” (G: E.6, 38,18)

E.2. “ Bağışıklığını kuvvetlendirecek şeyler yedirdim.” (G: E.2, 9,24-25)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin salgın ile ilgili yaşanan güçlüklerle alakalı görüşlerinin dağılımı Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14. Salgın ile ilgili yaşanan güçlükler

Görüşler	Frekans
1. Salgın konusunda yoğun kaygı yaşadık.	3
2. Maske taktıramadığımız için zorlandık.	3
3. Okula ulaşım problemleri yaşadık.	1
4. Covid-19 virüsünü ağır atlattık.	2

Ebeveynler salgın sürecinde kaygı yaşadıklarını, çocuklarına maske taktırmakta zorlandıklarını, okula ulaşım problemleri yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda coronayı zor atlattıklarını belirtmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.10. “ Okul açılmasına rağmen hala korktuğumuz için bütün ders saatlerine yollamadım İki arada kalıyorsunuz hem eğitimini alsın istiyorsunuz hem sağlığı konusunda endişeleniyorsunuz. ” (G: E.10, 63,14-16)

E.4. “ Okul açıldı okula bir şey olur diye çok gönderemedim. Sokağa çıkma yasakları yokken dışarı çok bırakamadım korktuk tabi bunlar davranış problemlerine neden oldu. ” (G: E.4, 24,22-23)

E.8. “ Tek sorun maske taktıramamak eğitimden geri kalmasın diye okula yolluyoruz ama maske takmıyor takamıyoruz diye korkuyoruz.” (G: E.8, 51,19-20)

E.2. “ Çocuğum hiç maske takmayı sevmez taksam da yüziinde tutmuyor maskeyi.” (G: E.2, 10,1)

E.1. “ İlk başlarda maskeyi takmak istemedi çıkarmaya çalıştı, alışamadı vb. bunun gibi sorunlar oldu. Şimdi çok şükür çıkarmıyor. Başka herhangi bir güçlükle karşılaşmadık.” (G: E.1, 4,5-6)

E.3. “ Rehabilitasyona ait servisleri çok kullanamadık pandemi de çok kalabalık olduğu için. hep eşim götürmek iş yerinden sürekli izin almak zorunda kaldı.” (G: E.3, 17,23-24)

Tema 5: OSB Tanılı Çocuğa Sahip Olmanın Aile Sisteminde Yaşattığı durumlar

Covid-19 salgın sürecinde OSB tanılı çocuğa sahip olmanın aile sisteminde yaşattığı durumlar ekonomik güçlükler duygusal güçlükler aile içi iletişimde yaşanan durumlar sosyal hayat kısıtlamasının getirdiği durumlar, kardeşlerin yaşadığı sorunlar, ihtiyaç duyulan destek 6 alt tema altında incelenmiştir.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde yaşadıkları duygusal güçlükler ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15. *Duygusal güçlükler*

Görüşler	Frekans
1. Psikolojik olarak yıpranma.	3
2. Tükenmişlik duygusu yaşama.	7
3. Çocukların eğitimi ve geleceği için endişe duyma.	3
4. Sosyal destek ihtiyacı duyma.	1

Ebeveynler salgın sürecinde tükenmişlik yaşadıklarını, psikolojik olarak yıprandıklarını, çocukların geleceği ile ilgili kaygı yaşadıklarını ve sosyal desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.10. “ Pek iyi değildim bu süreçte aslında hala iyi değilim. Aslında bizim de desteğe ihtiyacımız var psikolojik olarak çünkü gerçekten çok zor bir süreç hep evin içinde çocuğun yanında aniden değişebilen bir çocuk bu da çok yoruyor beni.” (G: E.10, 64,12-15)

E.8. “ Evde sürekli çocuğumla ilgilenmek neler yapabileceğimize kafa yormak onu iyi etmek beni çok yıprattı. Destek almadık bu süreçte bizim psikolojimiz de çok kötüydü.” (G: E.8, 52,15-17)

E.5. “ Psikolojik olarak çok yıprandık, çocuğumun kötüye giden durumu Covid virüsünü atlarmaya çalışmamız her şey yaşandı bu birkaç ayda hiç iyi bir psikolojide değildik ” (G: E.5, 32,17-20)

E.3. “ Kendimi yetersiz hissettim çocuğuma karşı. Mevcut olan seviyesinden geriye düşmemesi için ya da belki biraz daha ilerlemesi için eğitimler durunca ne yapabilirim diye bocaladım. ” (G: E.3, 18,24-26)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde aile içi iletişimde yaşanan durumlar ile ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16. *Aile içi iletişimde yaşanan durumlar*

Görüşler	Frekans
1. Kardeş ilişkilerinde sorunlar.	4
2. Eşler arasında iletişim sorunları.	3
3. Ev içi rutinlerin değişiklikleri ile ilgili sorunlar.	2
4. Aile içi dayanışmanın artmış olması.	2

Ebeveynler salgın sürecinde aile içi iletişimde, kardeş ilişkilerinde, eşler arasında iletişimde, ev içi rutinlerde değişikliklerle ilgili sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ebeveynlerden 2 tanesi ise aile içi dayanışmanın arttığını belirtmiştir. Aşağıda ebeveynlerin konu ile ilgili bazı görüşleri yer almaktadır.

E.4. “ Büyük oğlum ve küçük oğlum ile yaşadığımız sıkıntılar tabii özel iletişim gerektirdi. Hep karşımıza alıp konuşmak durumunda kaldık. İlginin sürekli özel çocuğumuzda olması abisini agresifletirdi.” (G: E.4, 26,4-6)

E.9. “ Sürekli bir televizyon, telefonda oyun oynama, düzensiz uyku ve beslenme ortaya çıktı. ” (G: E.9, 60,16-17)

E.4. “ Odasından çıkmadı. Televizyon ve tablete gömüldü. ” (G: E.4, 27,26-28)

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde yaşadıkları güçlükler ile ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada çocuklarının eğitiminde, davranışlarında, bedensel ihtiyaçlarında, sağlık durumunda ve aile sisteminde ortaya çıkan durumlar başlıkları altında sonuçlar tartışılmıştır.

Eğitim ile ilgili yaşanılan gúçlükler incelendiğinde, ebeveynlerin büyük bir çoğunluğu tarafından uzaktan eğitimden yararlanamadıkları ve eğitim alamamaları nedeniyle çocuklarının gelişiminde gerilemenin olduğunun ifade edilmiştir. Karip (2020), özel gereksinimli bireylerin Covid-19 salgın sürecinin eğitime etkisi ortadan kalktığında öğrenme açıklarının artacağına yönelik endişelerin bulunduğunu belirtmiştir. Bu endişeler bir başka araştırmada salgın sürecinde yetersiz ya da eksik kalabilecek eğitim-öğretim destekleri nedeniyle özel gereksinimli bireylerin öğrenme kayıplarının ortaya çıkabileceği ve bu eğitim kayıplarının salgın süreci boyunca artarak devam etmesi salgın bittiğinde daha büyük kayıpların ortaya çıkacağı şeklinde belirtilmektedir (Kurt ve Eden, 2020). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanan eğitim-öğretim hizmetleri ve desteklerinin sağlanmasına rağmen bu destek ya da hizmetlerin yetersiz ve istenilen verimliliği sağlayamamasına yönelik görüşler de (Akbulut ve ark., 2020; Kurt ve Eden, 2020) ebeveynlerin eğitim ile ilgili yaşadıkları gúçlükleri desteklemektedir. Yapılan bu çalışma; salgın sürecinde alınan uzaktan eğitim kararlarının özel gereksinimli bireylerin bireysel farklılıklarının gözetilerek alınmadığını göstermektedir. Ayrıca çoğu ebeveyn uzaktan eğitimden yararlanırken bu eğitimin yetersiz olduğunu belirtmesi bazı ebeveynlerin ise uzaktan eğitimden hiç yararlanamaması dikkat çeken bir sonuçtur. Bu açıdan bakıldığında alınan kararlarda bireysel farklılıkların gözetilmemesi, ebeveynlerin uzaktan eğitim hizmetlerinden yararlanamaması OSB tanısı olan bireylerin eğitimi devam ettirmesi anlamında gúçlüklere yol açtığı düşünölmektedir. Elde edilen bir diğer bulgu ise Covid-19 salgın sürecinin yarattığı değişiklikler sebebiyle çocukların eğitimden uzun bir süre uzak kalmasıdır. Ebeveynler çocuklarının eğitimleri ile ilgili kaygılar yaşadıklarını ifade etmiştir. Karahan ve ark., (2021), yaptıkları araştırmada ebeveynlerin çocuklarının eğitimden uzak kalması nedeniyle kaygı yaşadıklarına dikkat çekmiştir. Yoğun bir eğitim alan birçoğ OSB tanısı olan birey bu süreçte pek çok eğitim programlarından uzun bir süre uzak kalmıştır. Yapılan çalışmanın bulgularında Covid-19 salgını sürecinde kimi ebeveynler çocuklarının uzaktan eğitim aldıklarını kimi ebeveynler ise çocuklarının hiçbir eğitim almadıklarını ifade etmiştir. Bazı ebeveynlerinin de çocuklarının eğitimi konusunda görev üstlendikleri görölmüştür. Araştırmada Covid-19 salgın sürecinin çocuğun öğrenme sürecine etkisi ile ilgili ebeveynlerin görüşleri çocuklarının öğrendiklerinin bir kısmını unuttuğu yönündedir. Yapılan bir araştırmada da ailelerden alınan verilere göre özel gereksinimli çocukların pandemi sürecinde eğitimlerinin duraklaması sebebiyle kazanılmış becerilerde gerilemelerin olduğu belirtilmiştir (Karabulut, 2020; Kurt ve Erden, 2020). OSB tanısı olan bireylerin birçoğunda farklı düzeyde zihinsel yetersizlik tanısının da eşlik ettiği bilinmektedir (Tekin-İftar, 2016). Zihinsel yetersizlik çocuklarda öğrenmeyi oldukça güçleştirmekte ve çocukların akademik gelişimini etkilemektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014). Hem OSB belirtilerinden hem zihinsel yetersizlikten etkilenen çocuk için eğitimin verimsiz olması veya hiçbir eğitim hizmetinin olmaması öğrendikleri bilgileri kısa bir süre içinde unutmasına sebep olabilmektedir. Bu bulguyla çelişen diğer bir bulgu ise ebeveynlerin görüşüne göre çocuğun eğitsel performansında kaybın olmaması hatta bazı becerilerde ilerleme göröldüğünü belirtilmesidir. Salgın döneminde özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerle yapılan çalışmalarda az da olsa salgın döneminin olumlu etkileri ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Örneđin araştırmalarda salgının ailenin çocukla daha fazla zaman geçirmesine imkân sunduğu (Bakan, 2021; Rose ve ark., 2020), OSB tanısı olan çocuklara bulaşık yıkama, temizlik gibi günlük yaşam becerilerini kazandırmak için fırsatlar sunduğu belirtilmiştir (Bakan, 2021; Majoko ve Dudu, 2020). Araştırmada ebeveynlerin çocuklarının salgın sürecinde öğrenmeye yönelik davranışlarının olumsuz etkilendiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Aynı zamanda ebeveynler evde yapılan çalışmaların, yüz yüze eğitimde olduğu gibi çocuklar üzerinde bir etkisi olmadığını vurgulamaktadır. Yapılan bir araştırmada da uzaktan eğitimin özel gereksinimli çocukların uyum sağlamasında ve eğitiminde önemli sorunlara neden olduğu ve televizyonda yayımlanan derslerin tipik gelişim gösteren öğrencilere yönelik olduğunu özel gereksinimli öğrencilerin bireysel farklılıklarına uygun olmadığı belirtilmektedir (Akbulut ve ark., 2020; Kurt ve Erden, 2020). Annelerle yapılan başka bir çalışmada ise eğitimle ilgili olarak çocuklarının, evde değil; sistemli bir yer olan okulda eğitim görmek istedikleri ve evde ders çalışmak istemediklerini belirtmişlerdir. Aynı çalışmada Covid-19 virüsü için gerekli kuralların ve önlemlerin alınarak eve bireysel eğitim verecek bir öğretmenin gelmesi de talep edilmiştir (Sardohan-Yıldırım ve Bozak, 2021). Bilindiđi üzere salgın nedeniyle ölkemizde uzaktan eğitim çalışmaları yapılmıştır. Bu durum, özel gereksinimli olan çocukların uzaktan eğitimi ile ilgili işlevsel uygulamalar üretmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla özel gereksinimi olan çocukların ailelerinin bu süreçte eğitimde fırsat eşitsizliğini yaşadıkları görölmektedir (Graham, 2020; Sardohan-Yıldırım ve Bozak, 2021). Araştırmada ebeveynlerin salgın sürecinde eğitim gereksinimlerini bizzat kendi çabalarıyla ve materyal olarak karşladıkları, uzaktan eğitim yoluyla öğretmenler aracılığı ile karşladıkları görölmektedir. Bu zor süreçte tüm sorumlulukların ebeveynlerin omzuna binmesi aile için çok yıpratıcı olacağı düşünölmektedir. Salgın sürecinde özel gereksinimi olan çocukların eğitimlerinin ve gelişimlerinin yeterli düzeyde desteklenmesi için aile

eğitiminin mutlaka yapılması ve ebeveynlerin çocuğunun eğitimine etkin katılımının sağlanması gerekmektedir (Şenol ve Yaşar, 2020). Ancak yine de çocukların tüm eğitim sorumluluklarının ebeveyn tarafından karşılanmasının mümkün olmayacağı düşünülmektedir. Ailelerin verdikleri eğitimin uzmanların verdiği eğitimin yerini tutmayacağı düşünülmektedir. Alan yazında da çocuklarını destekleme konusunda tüm ebeveynlerin alan bilgileri, çocuklarının eğitimine ayırdıkları zaman, ellerindeki materyal ve kaynakların yetersiz olması, pek çok örnekle tanışmamış olmamaları nedeniyle çocukların eğitimlerinde ilerlemelerine yeterince katkı sağlayamayacakları ifade edilmektedir (Oreopoulos ve ark., 2006; Saavedra, 2020; Şenol ve Yaşar, 2020). Ebeveynler çocukların eğitimlerinde ihtiyaç duyulan destek konusunda uzaktan eğitimin çocukların dikkat süresine uygun olması gerektiğini belirtmişlerdir. Akbayrak ve ark., (2021) tarafından yapılan bir araştırmada özel gereksinimli öğrencilerin bazılarında dikkat sorunu olduğu, uzun süre ekrana bakmakta ve odaklanmakta zorluk yaşadığı araştırmaya katılan öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Ancak buna rağmen bazı öğretmenler ulusal kanal aracılığıyla yayınlanan videoları öğrencilerine izlemelerini tavsiye etmişlerdir. OSB tanısı olan çocuğun evde uzun süre ekran başında uzaktan eğitim almasını zorlaştırabilmektedir. Bu bağlamda hazırlanan uzaktan eğitim sürecine ilişkin detaylı planlamalar yapılması, öğretimsel uyarlamaların ve çocukların dikkat sürelerinin dikkate alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarında genel anlamda ebeveynlerin yönlendirilmeye ve psikolojik desteğe ihtiyaç duydukları görülmektedir. Karahan ve ark., (2021)'nin anneler ile yaptığı çalışmada öğretimsel uyarlamaların yetersiz oluşu, aile eğitimindeki eksiklikler, öğrencilere sunulan eğitimlerdeki eksikliklerden dolayı evde eğitim sürecinin verimli geçmesi önerilmiş ve bunun sağlanmasında devlet politikalarında düzenlemelere ihtiyaç olduğunu ifade edilmiştir. Özel gereksinimleri olan çocukların yüz yüze eğitim ortamından uzakta ve akran etkileşimlerinin olmamasına bağlı birtakım sorunlar yaşandığı aynı araştırmacılar tarafından da ifade edilmiştir (Karahan ve ark., 2021). Bu araştırmada da benzer bir sonuç olarak salgın sürecinde çocuklarının ve ebeveynlerin ihtiyaçlarının yeterince ele alınmaması, uzman desteğine ihtiyaçlarının artması ve bu ihtiyacın yeterli düzeyde karşılanmaması yönünde olumsuz görüş bildirilmiştir.

Araştırmada salgın sürecinin OSB tanılı çocukların davranışlarında yol açtığı güçlükler incelendiğinde, ebeveynlerin birçoğu çocuklarının kısıtlamalar sebebiyle dışarı çıkamadığı için davranış problemi gösterdiğini belirtmektedir. OSB tanısı olan çocukların çoğunda ebeveynlerin ve çocukların yaşamını olumsuz yönde etkileyen ve topluma uyumunu güçleştiren problem davranışlar görüldüğü bilinmektedir (Tekin-İftar,2016). Problem davranışların nedenleri arasında ilgi çekme, herhangi bir şeyi elde etmek, bir durumdan kaçınma, çevresel nedenler, bireysel nedenler yer almaktadır (Kanlıkılıçer, 2005; Karahan ve ark., 2021). Salgın sürecinde OSB tanısı alan çocuklarda gözlemlenen problem davranışların sebebi ise var olan rutinlerin bozulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Her gün dışarıya çıkarak okuluna giden bir çocuğun birden uzun bir süre boyunca eve kapanması ve çocuğun dışarı çıkmasının engellenmesi problem davranışlara neden olabilmektedir (Amorim ve ark., 2020). Araştırmadaki bu bulguyla paralellik gösteren (Arıcı-Doğan & Görgü, 2022; Colizzi vd., 2020; Demirkıran, 2023; Karahan ve ark., 2021) araştırmasında da salgın sürecinde evde kalınan sürenin uzaması ve rutinlerin bozulmaya başlamasının sergilenen problem davranışların artmasına neden olduğu belirtilmiştir. Araştırmanın bir diğer sonucu OSB tanısı olan çocuğun hareketlerinin kısıtlanması sebebiyle enerjisini atamamasının evde problem davranışlara yol açtığıdır. Yersel ve ark., (2021)'nin yaptığı araştırmanın bulgularına bakıldığında araştırmaya alınan ebeveynleri pandemi öncesinde çocuklarının fiziksel hareket ihtiyacını (koşma, atlama, zıplama, vb.) karşılayabildiğini belirtmiştir. Aynı araştırmada pandemi sürecinde ebeveynlerin çoğu, çocuklarının hareket ihtiyacını karşılamada bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Bu sonuçlar kısıtlamaların planlanmasında özel gereksinimli çocukların bireysel özelliklerinin ve hareket gereksinimlerinin yeterince göz önüne alınmadığı düşündürmektedir. Araştırmada çarpıcı bir sonuç ise pandemi sürecin olumlu bir etkisi olarak ebeveynlerin aile içinde etkileşimin arttığını belirtmesidir. Covid-19 salgın sürecinde bazı araştırmacılar (Ahmed ve ark., 2020; Azarian, 2020; Sardohan-Yıldırım ve Bozak, 2021; Szabo ve ark., 2020; Woodruff, 2020) evde kalmanın aile içi etkileşimde ilişkileri yakınlaştırdığı, ailenin beraber daha fazla zaman geçirdiği ve buna bağlı olarak aile temelini yeniden yapılandığı ve çocukların daha mutlu olduğu gibi katkıları olduğunu belirtmektedir (Sardohan-Yıldırım ve Bozak, 2021). Bu görüşlerin aksine Karahan ve ark., (2021)'nin yaptığı çalışmada anneler, salgın sürecinde değişen çalışma koşullarından dolayı ev içi iletişimin de etkilendiğini belirtmişlerdir. Çalışan anne ve babaların evde olma sürelerinin değişkenlik göstermesi, mesai saatlerinin değişmesine bağlı çocuğunu uyku saatlerinde görmesi gibi durumların yaşanması çocuklarıyla ve eşleriyle etkileşimin kopma noktasına geldiğini vurgulamaktadır. Ebeveynlerin araştırmada aile içi etkileşim hakkında dikkat çektikleri bir diğer konu kardeşler arasındaki iletişimin olumsuz etkilendiği yönündedir. Evde geçen zamanın paylaşım ve olumlu etkileşim kalitesinde düşüşe neden olduğu salgını konu alan başka bir araştırmada da belirtilmiştir

(Karahan ve ark., 2021). Araştırmada ebeveynlerin görüşüne göre Covid-19 salgın sürecinin çocukların davranış örüntülerine etkisine bakıldığında; saldırgan davranışlarında artış meydana geldiği ve tekrarlayıcı stereotipik davranışların sıklığının arttığı görülmüştür. Karahan ve ark., (2021)'nin yaptığı araştırmada anneler, salgın sürecinde çocuklarının problem davranışları ile kendine zarar verici davranışlarında artış meydana geldiğini; öfke nöbetleri yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu davranışları çoğunlukla kendine vurma, kapıya çarpma, kendini yere atma ve kafasını vurma şeklinde sergilediklerini; kendilerini ifade edemedikleri zaman ya da istedikleri olmayınca gösterdiklerini vurgulamışlardır. Bu bağlamda benzer araştırma sonuçları olduğu görülmektedir. Problem davranış kadar ebeveynlerin problem davranışlara karşı tavırları da önemlidir. Alanyazın incelendiğinde ebeveynler OSB tanısı olan çocuklarının ev ortamında sergiledikleri problem davranışlara vurma, kavga etme, itme, ısırma gibi davranışları örnek göstermiştir (Karahan ve ark., 2021; Tomris, 2012; Töret ve ark., 2014). Ebeveynlerin ise çocuklarının problem davranışlarına karşılık olarak bağırma, cezalandırma, şiddet uygulama vb. davranışlar sergilediklerinde; bu davranışların çocuğun öfke krizi yaşamasına ve yıkıcı davranışlar göstermesine neden olduğuna vurgu yapılmaktadır (Karahan ve ark., 2021). Covid-19 salgın sürecinde özel gereksinimli çocuğa sahip olan ve olmayan birçok ebeveyn evde ortaya çıkan davranış sorunlarıyla başa çıkma konusunda güçlükler yaşadıklarını belirterek nasıl davranmaları gerektiği konusunda desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir (Karahan ve ark., 2021; Sardohan-Yıldırım ve ark., 2020). Araştırmada bir diğer sonuç ise Covid-19 salgın sürecinin çocukların duygu durumuna etkisidir. Bu süreçte çocukların günlük aktivitelerinden kısıtlanmaları ve sosyal izolasyondan dolayı üzüntü yaşadıkları, sürecin uzun sürmesinden dolayı stres ve kaygılarının arttığı görülmektedir. Çocuklarının eğitimi için kaygılanan ebeveynin aynı zamanda bu süreçte ruhsal sorunlar yaşayan çocuğu için ne yapacağını bilemediğinde kendini çaresiz hissetmesi olasıdır. OSB tanısı olan çocukların ebeveynlerinde diğer gelişimsel yetersizliği olan çocukların ya da tipik gelişim gösteren çocukların ebeveynleri ile karşılaştırıldığında daha yüksek düzeyde stresli oldukları araştırma bulgularıyla desteklenmektedir (Sani-Bozkurt ve ark., 2021; Yamada ve ark., 2007). Salgının bu denli OSB tanısı olan bireylerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri gerçekten endişe verici bir durum olarak görülebilir. Araştırmada çoğu ebeveyn psikolojik desteğe ihtiyaç duyduklarını belirtmiş ve bu süreçte öğretmenlerin rehberliğinin sağlanması konusunu dile getirmişlerdir. Yapılan başka araştırmalarda da ebeveynlerin salgın sürecinde çocuklarının tüm gereksinimlerinin karşılanmasına ilişkin artan kaygıları nedeniyle öğretmenlerin rehberliğine ve desteğine ihtiyaç duydukları görülmektedir (Çetinkaya-Aydın, 2020; Kurt ve Erden, 2020; Yılmaz ve ark.,2021). OSB tanısı alındıktan itibaren ebeveynlere aile eğitimlerinin verilmesinin önemi bu noktada da görülmektedir.

Araştırmada salgın sürecinin OSB tanılı çocukların bedensel ihtiyaçlarına olan etkisi incelendiğinde, çocukların birçoğunda rutinlerini etkilediği, uyku düzenlerinin bozulduğunu ve ebeveynlerin uyku düzenini sağlamak için ilaç kullandıkları görülmüştür. OSB tanısı olan çocukların çoğunda beslenme sorunları yaşadıkları bilinmektedir (Aktitiz, 2019). Bu sorunların çocukta etkisini azaltmak amacıyla ebeveynlere sağlık hizmeti kapsamında beslenme ve diyet çalışmaları ücretsiz yapılarak çocukları için beslenme programı hazırlanıp ailelere gerekli yönlendirmelerin yapılması önerilebilir. Bu şekilde hem OSB tanısı olan çocukların fiziksel sağlığı ve tıbbi rahatsızlıklara yakalanma riskine karşı önceden önlem alınmış olur hem de ailenin çocuğunun beslenmesi konusunda kaygılarının önüne geçilmiş olacaktır. Araştırmada kısıtlamalarla birlikte uyku süresinde ve uyku düzeninde değişiklikler meydana gelmesi araştırmalarda benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. OSB'ye uyku sorunun eşlik etmesi bireyin öğrenme, davranış ve pek çok durumu beraberinde etkilemektedir (Krakowiak ve ark., 2008; Taşyürek, 2017). Uyku sorunları aynı zamanda OSB'de stereotipik davranışları ve sosyal-iletişimsel sınırlılıkları, davranış problemlerinin şiddetini de artırmaktadır (Taşyürek, 2017; Topper, 2018). OSB tanısı olan çocuklarda uyku sorunları özellikle aileleri için zorlayıcı olabilmektedir. Artan ebeveyn stresi, ebeveynin uyku bozukluğu ve düşük yaşam kalitesi ile ilişkili görülmekte ve OSB tanısı olan çocuklarda uyku sürecinin iyileştirilmesi, ailelerinin öncelikleri arasında yer alması gerektiği vurgulanmaktadır (Malow ve ark., 2021). Salgın ve beraberinde gelen sosyal izolasyon, başta çocuklar olmak üzere pek çok bireyin fiziksel aktivite olanağını kısıtlamıştır. Karantinalardan dolayı sokağa çıkmanın kısıtlanması, ev içerisinde geçirilen zamanın artması özel gereksinimli çocukların hareket olanağını kısıtlamakta ve beraberinde tıbbi hastalıkların oluşumu ve/veya varsa ilerlemesi, iskelet, kas sisteminde sorunlar yaşama gibi sorunları gündeme getirmektedir (Mattioli ve Ballerini-Puviani, 2020; Yersel ve ark., 2021). Özel gereksinimli çocuklarda fiziksel hareket eksikliğinden dolayı teknolojik cihazlara bağımlılık ve hareketsizlikten kaynaklı kilo artışı problemleri ortaya çıkabilmektedir. Aynı zamanda ekran bağımlılığı aile içerisinde davranış problemlerine de yol açabilmektedir. Aileler ve çocuklarının birlikte yapabilecekleri fiziksel aktiviteler ev içerisinde sınırlı kaldığından dolayı ailelere örnek uygulamaların rehberler eşliğinde hazırlanması ve ailelere bunun için bir alan sunulması önerilebilir. Alanyazında incelenen çalışmalarda OSB tanısı olan çocuklarda fiziksel

aktivitelerle uğraşmanın stereotipik (tekrarlayıcı) davranışlarda azalmayı sağladığı tespit edilmiştir (Derer, 2018; Yılmaz ve ark., 2004). OSB tanısı olan çocukların çoğunluğunda görülen aşırı hareketlilik durumu, kısıtlamaların olduğu dönemlerde enerjilerini atabilecekleri aktivitelere izin verilmemesinden dolayı saldırgan davranışlara dönüşebilir (Temel ve ark., 2017).

Araştırmada salgın sürecinin OSB tanılı çocukların genel sağlık durumlarına olan etkileri incelendiğinde, ebeveynlerin salgın sürecinde ilaca ulaşma ve müdahale konusunda değişen süreçte sağlık kurum ve kuruluşlarına erişimde sorun yaşadıkları, rutin kontrollerini yaptırmadıkları, ülkeler arası kısıtlamalardan dolayı yurtdışından gelen ilaçları temin etme konusunda sınırlılıklar yaşadıkları görülmüştür. Alan yazında bu sonuca paralellik gösteren araştırmalar (Amaral & de Vries, 2020; Eshraghi vd., 2020; Narzisi, 2020) bulunmaktadır. Sardohan-Yıldırım ve Bozak (2021), yaptığı araştırmada da bazı anneler Covid-19 salgını nedeniyle sağlık kuruluşlarının bazı birimlerinin bulaş riskini arttırmamak için hasta almaya ara verdiği gerekçesiyle kendilerine hizmet sunmadığını ifade etmiştir. Yapılan bir başka araştırmada (Özata ve Karip, 2017), ise özel gereksinimli bireylerin salgın öncesinde de sağlık hizmetlerine ulaşma, özel gereksinimli bireyler için ayrılan park yerlerini kullanma, refakatçi personel hizmetini alma, sağlık işlemlerinin aynı gün halledilmesi, hasta önceliğini kullanma ve sağlık kurumlarındaki erişilebilirlik gibi hizmetlerde birtakım problemlerle karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir (Kurt ve Erden, 2020). Araştırmada salgın sürecinde ebeveynlerin çocuklarına maske taktırma konusunda **da** zorluklar yaşadıkları, çocukların maskenin varlığından rahatsız olması, durumu tam olarak anlayamaması, sürecin hızlı gelişmesiyle elleri dezenfekte etmenin alışkanlığının kazandırma sürecinin zaman alması salgının tehlikelerinden kolay etkileneceklerini göstermektedir.

Araştırmada salgın sürecinin aile sisteminde yaşattığı durumlara bakıldığında; ebeveynlerin çoğunun bu süreçte tükenmişlik duygusu yaşadıkları, psikolojik olarak yıprandıkları ve sosyal desteğe ihtiyaç duydukları görülmektedir. OSB tanısı olan bir çocuğa sahip olmanın aile içinde pek çok güçlüğü beraberinde getirdiği bilinmektedir. Ebeveynler OSB tanısı olan bir çocuğun tüm gereksinimlerinin tamamını karşılamak durumundadırlar. Bu noktada hastane, beslenme, uyku, eğitim, gibi temel ihtiyaçları karşılamaya çalışan ebeveynlerin tükenmişlik duygusu yaşaması muhtemeldir (Yılmaz ve ark., 2021). Türkiye’de yapılan bir çalışmada OSB tanısı olan bireylerin bakımından sorumlu olan ebeveynlerin yaşadığı güçlüklerin çoğunluğunun bireyin günlük bakımından kaynaklandığı bildirilmiştir (Akdem ve Akel, 2014; Turan ve ark., 2020). Karahan ve ark., (2021) araştırmada annelerin Covid-19 salgını ile psikolojik etkilerine bağlı olarak duygusal tepkilerinde değişikliklerin olduğunu belirtmiştir.

OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin Covid-19 salgın sürecinde yaşadıkları güçlükleri yansıtmayı hedefleyen bu araştırma ile gelecekte karşılaşılabilecek küresel bir afet veya salgında oluşabilecek sorunların ve aynı zamanda var olan sorunların öngörüsü ve durum analizi yapılarak ebeveynlerin ve çocukların gelecek yaşantılarında bu güçlüklerle karşılaşılmasında ve bu güçlüklerin ortadan kaldırılması için politikaların, somut öneri ve uygulamaların oluşmasına rehberlik edeceği düşünülmektedir. Aynı zamanda OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin görüş, deneyim, düşünce ve tutumlarının belirlenmesinin yaşadıkları güçlüklerin iyileştirilmesine yönelik yasa ve politikalarına yansımaları olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2014). Zihinsel Engelli Çocuklar. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1519/zihinsel-engelli-cocuklar.pdf> (Erişim Tarihi: 25.06.2022)
- Ahmed, D., Buheji, M. ve Fardan, S. M. (2020). Re-emphasising the future family role in 'care economy' as a result of Covid-19 pandemic spillovers. *American Journal of Economics*, 10(6), 332-338.
- Akbayrak, K., Vural, G. ve Ağar, M. (2021). The Experiences and Views of Special Education Teachers Towards Distance Education Throughout Coronavirus Pandemic Period, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 22(1), 471-499.
- Akbulut, M., Şahin, U. ve Esen, A. (2020). More than a Virus: How COVID 19 Infected Education in Turkey? *Journal of Social Science Education*, 19, 30-42.
- Akdem, F. ve Akel, B. S. (2014). Otizmli bireylerin bakım verenlerinin yaşam kalitesi ve zaman yönetimini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 2(3), 121-129.
- Aktitiz, S., Yalçın, E. ve Göktaş, Z. (2019). Otizm Spektrum Bozuklukları Tedavisinde Beslenme Yaklaşımları. *Kastamonu Sağlık Akademisi*, 4(2), 127-143.

- Amaral, D. G. ve de Vries, P. J. (2020). COVID-19 and autism research: Perspectives from around the globe. *Autism research*, 13(6), 844-869. <https://doi.org/10.1002/aur.2329>
- Arıcı-Doğan, D. ve Görgü, E. (2022). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların annelerinin covid-19 pandemi sürecinde özel eğitime ara vermeye yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Journal of Qualitative Research in Education*, 30, 107-131. <https://doi.org/10.14689/enad.30.5>
- Azarian, B. (2020). Family distancing: Importance and psychological effects. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com> (Erişim Tarihi: 30.06.2022)
- Bakan, P. (2021). *Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Annelerin Covid-19 Pandemi Deneyimlerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi.
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15
- Baron-Cohen, S. (2017). Editorial Perspective: Neurodiversity – a Revolutionary Concept for Autism and Psychiatry. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 58(6), 744-747.
- Baron-Cohen, S., Weir, E., Allison, C. ve Ong, K. (2021). An Investigation of the Diet, Exercise, Sleep, BMI, and Health Outcomes of Autistic Adults. *Molecular Autism*, 12(31), 1-15.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (14. b.). Pegem Yayınları.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (4. b.). Ankara: Siyasal Kitapevi Yayıncılık.
- Colizzi, M., Sironi, E., Antonini, F., Ciceri, M. L., Bovo, C. ve Zocante, L. (2020). Psychosocial and behavioral impact of COVID-19 in autism spectrum disorder: an online parent survey. *Brain sciences*, 10(6), 341. <https://doi.org/10.3390/brainsci10060341>
- Çelik, Ç. (2022). *07-10 Yaş Arasındaki Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Bireylerin Covid 19 Pandemi Dönemindeki Sağlık, Eğitim ve Sosyalleşme Süreçlerinin Ailelerinin Görüşlerine Dayalı Olarak İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Biruni Üniversitesi.
- Çetin, Ş. ve Ercan, T. (2021). Otizme sahip ergen öğrencilerin uzaktan eğitim deneyimlerinin ebeveyn aracılığı ile incelenmesi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 105-121.
- Demirkıran, T. (2023). *Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuğu Olan Ebeveynlerin Covid-19 Sürecinde Eğitim ve Çevrimiçi (Uzaktan) Eğitim Deneyimleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çetinkaya-Aydın, G. (2020). COVID-19 Salgını Sürecinde Öğretmenler. <https://tedmem.org/covid-19/covid-19-salgini-surecinde-ogretmenler>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022)
- Derer, A. (2018). *Otizimli Çocuklarda Fiziksel Aktivite, Motor Yeterlilik ve Sosyal Beceri Düzeyinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi.
- Eshraghi, A. A., Li, C., Alessandri, M., Messinger, D. S., Eshraghi, R. S., Mittal, R. ve Armstrong, F. D. (2020). COVID-19: overcoming the challenges faced by individuals with autism and their families. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 481-483. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30197-8](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30197-8)
- Graham, L. (2020). Pandemic underscores gross inequalities in South Africa, and the need to fix them. *The Conversation*. <https://theconversation.com/uk> (Erişim Tarihi: 28.06.2022)
- Gökler, E. (2021). *Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Covid-19 Salgın Sürecinde Yaşadıkları Güçlüklerin Belirlenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Güleç-Aslan, Y., Cihan, H. ve Altın, D. (2014). Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuk Sahibi Annelerin Deneyimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 96-111.
- Hoogsteen, L. ve Woodgate, R. (2013). The lived experiences of parenting a child with autism in a rural area: Making the invisible, visible. *Pediatric Nursing*, 39(5), 233-237. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 10.03.2023)
- <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/otizm-eylem-plani-calismalari-2014/otizm-spektrum-bozuklugu-kitabi-2014-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.06.2023)
- Kanlıklıçer, P. (2005). *Okul Öncesi Davranış Sorunları Tarama Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi.
- Karabulut, M. (2020) <https://www.amerikaninsesi.com/a/corona-salgini-korona-ozel-egitim-engelli-cocuk-okul-nasil-etkiledi/5412912.html> (Erişim Tarihi: 28.06.2022)

- Karahan, S., Yıldırım Parlak, Ş., Demiröz, K., Kaya, M. ve Kayhan, N. (2021). Annelerin Koronavirüs (COVID-19) sürecinde özel gereksinimli çocuklarının problem davranışları ile baş etme deneyimleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 79-105.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Karip, E. (2020). COVID-19: Okulların Kapatılması ve Sonrası. <https://tedmem.org/vurus/covid-19-okullarin-kapatilmasi-ve-sonrasi>. (Erişim Tarihi: 28.06.2022)
- Karpat, D. (2011). *Yaygın Gelişimsel Bozukluk Tanısı Alan Çocukların Ebeveynlerinin Yaşadığı Yas Tepkilerinin, Evlilik Uyumlarının ve Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Krakowiak, P., Goodlin-Jones, B., Hertz-Picciotto, I., A. Croen, L. ve Hansen, R.L. (2008). Sleep problems in children with autism spectrum disorders, developmental delays, and typical development: a population-based study. *Journal of sleep research*, 17(2), 197-206.
- Koca, Ş. (2019). *Otizm Tanısı Almış Çocukların Annelerinin Psikolojik Belirtilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Kurt, A. ve Kurtoğlu-Erden, M. (2020). Koronavirüs Hastalığı 2019 Sürecinde Özel Gereksinimli Bireyler. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 1105-1119.
- Majoko, T. ve Dudu, A. (2020). Parents' strategies for home educating their children with autism spectrum disorder during the COVID-19 period in Zimbabwe, *International Journal of Developmental Disabilities*, 68(4): 474–478. <https://doi.org/10.1080/20473869.2020.1803025>.
- Malow, B.A., Findling, R.L., Schroder, C.M., Maras, A., Breddy, J., Nir, T., Zisapel, N., Gringas, P. (2021). Sleep, Growth, and Puberty After 2 Years of Prolonged-Release Melatonin in Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 60(2) 252–261.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2016). *Designing qualitative research* (4th ed.). USA: Sage publications.
- Mattioli, A. V., Ballerini Puviani, M. (2020). Lifestyle at Time of COVID-19: How Could Quarantine Affect Cardiovascular Risk. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 14(3), 240- 242.
- Narzisi, A. (2020). Handle the Autism Spectrum Condition During Coronavirus (COVID-19) Stay At Home period: Ten Tips for Helping Parents and Caregivers of Young Children. *Brain Sciences*, 10(4), 207-210. <https://doi.org/10.3390/brainsci10040207>
- Özata, M., ve Karip, S. (2017). Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetleri Kullanımında Yaşadıkları Sorunlar. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20 (4), 397-407.
- Rose, J., Willner, P., Cooper, V., Langdon, P. E., Murphy, G. H. ve Kroese, B. S. (2020). The effect on and experience of families with a member who has intellectual and developmental disabilities of the COVID-19 pandemic in the UK: developing an investigation. *International Journal of Developmental Disabilities*, 34(6): 1421–1430. <https://doi.org/10.1080/20473869.2020.1764257>.
- Sani-Bozkurt, S., Bozkuş-Genç, G. ve Yıldız, G. (2021). COVID-19 küresel salgınının otizm spektrum bozukluğuna yansımaları: Betimsel durum çalışması. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 29-52.
- Sardohan-Yıldırım, A. E. ve Bozak, B. (2021). Covid-19 sürecinde çoklu yetersizliği olan çocukların ailelerine sunulan destekler: Bir durum çalışması. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1), 154-172.
- Sarıhan, C. Ö. (2007). *Engelli Çocuğa Sahip Olan ve Olmayan Annelerin Aile İşlevlerini Algılamaları ile Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi
- Saavedra, J. (2020). Educational challenges and opportunities of the Coronavirus (COVID-19) pandemic, <https://blogs.worldbank.org/education/educational-challenges-and-opportunities-covid-19-pandemic>. (Erişim Tarihi: 25.06.2022)
- Szabo, T. G., Richling, S., Embry, D. D., Biglan, A. ve Wilson, K. G. (2020). From helpless to hero: Promoting values-based behavior and positive family interaction in the midst of COVID-19. *Behavior Analysis in Practice*, 13(3), 1–9.
- Şenol, F.B. ve Yaşar, M.C. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Öğretmen ve Ebeveyn Gözünden ‘‘Özel Eğitim’’. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 439-458.

- Taşyürek, E. (2017). *Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Konulan Çocuklarda Uyku ve Beslenme Sorunları*. Uzmanlık Tezi. Tıp Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi.
- Tekin-İftar E. (Ed). (2016). *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Eğitimleri*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Temel, G., Yıldız, T., Turan, M.B. ve Karaoğlu, B. (2017). Sporun Otistik Çocuklarda Saldırganlık ve Sosyal Uyum Düzeyleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *İÜ Spor Bilimleri Dergisi*, 7(3), 1303-1414.
- Tohum Otizm Vakfı. <https://www.tohumotizm.org.tr/otizm/otizm-spektrum-bozuklugu/> (Erişim Tarihi: 25.06.2022)
- Tomris, G. (2012). *Problem Davranışları Başarıya İlk Adım Erken Eğitim Programı Anaokulu Versiyonuna Yönelik Öğretmen, Veli ve Rehberin Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi.
- Topper, Ö. (2018). Otizm spektrum bozukluğu ve zihin yetersizliği olan çocuklarda uyku sorunları ve davranışsal müdahale yöntemleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(4), 801- 824.
- Töret G, Özdemir S, Selimoğlu Ö.G ve Özkubat U. (2014). Otizmlili Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Görüşleri: Otizm Tanımlamaları ve Otizmin Nedenleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(1), 1–14.
- Turan, B., Esin, İ.S., Abanoz, E. ve Dursun, O. B. (2020). Şüpheden Tedaviye Otizm Spektrum Bozukluğunda Ailelerin Gözünden Yaşanan Sorunlar. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 15, 35-49.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, (24), 543-559.
- UNICEF [United Nations Children's Fund]. (2020). UNICEF and Microsoft launch global learning platform to help address COVID-19 education crisis. <https://www.unicef.org/press-releases/unicef-and-microsoft-launch-global-learning-platform-help-address-covid-19-education> (Erişim Tarihi: 25.06.2023)
- WHO (2019). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (Erişim Tarihi: 28.06.2022)
- Wright, B., Spikins, P. and Pearson, H. (2020). Should autism spectrum conditions be characterised in a more positive way in our modern world? *Medicina*, 56(5), 233.
- Woodruff, A. (2020). Keeping the family in family medicine. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine*. 38(3), 313-314.
- Yamada, A., Suzuki, M., Kato, M., Suzuki, M., Tanaka, S., Shindo, T., Taketani, K., Akechi, T. ve Furukawa, T. (2007). Emotional distress and its correlates among parents of children with pervasive developmental disorders. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 61(6), 651-657.
- Yazıcı, D. N. ve Akman, B. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin otizmlili çocukların kaynaştırılması hakkındaki düşüncelerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(1), 105-128.
- Yersel, Ö.B., Akbaş, A. ve Durualp E. (2021). Pandemi Sürecinde Özel Gereksinimli Çocukların Günlük Yaşam Aktiviteleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 126-145.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, I., Yanardağ, M., Birkan, B. ve Bumin, G. (2004). Effects of swimming training on physical fitness and water orientation in autism. *Pediatrics International*, 46(5), 624-626.
- Yılmaz, G. (2021). *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Beslenme Davranışlarının Annelerin Yaşam Kalitesine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yozgat Bozok Üniversitesi.
- Yirmişiya, N. ve Shaked, M. (2005). Psychiatric disorders in parents of children with autism: A metaanalysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(1), 69-83.